

Da Københavnerpigerne kom til Hjerting

– Pigekolonierne 1925-1984

Af: Aja Høy-Nielsen

Få hundrede meter nordvest for det velkendte drenge-kystsanatorium i Hjerting ligger i dag en smuk gammel rødstensbygning, hvor IPA, International Police Association, har til huse. Næppe mange ved, at stedet på Sanatorievej rummer et tankevækkende stykke social- og lokalhistorie. Vi skal tilbage til 1925, hvor der den 11. maj var indvielse af »Københavns Kommunalærerindeforenings Svagbørnskoloni ved Hjerting«. I de næste 60 år etablerede lærerinderne, i takt med skiftende behov, en vifte af forskellige sanatorie og koloniophold.

Behovet for et koloniophold dengang var stort. Pigerne kom fra Købehavns fattige brokvarterer og fik i Hjerting rettet op på konsekvenserne af usle og sygdomsfremkaldende levevilkår. De var ramt af fattigdommens vanlige plager: underernæring, utøj, infektionssygdomme og kirtelsygen, som kunne udvikle sig til lungetuberkulose. Det viste sig, at antallet af piger med kirtelsyge var så stort, at svagbørnskolonien ændrede status i 1929 med statsanerkendelse som et kystsanatorium for piger i alderen 4-14 år. Stedet kom herved under tuberkuloselovenes regler, og det betød statstilskud til ombygning, indretning og opholdsbetaling. Samme år erhvervede lærerinderne Esbjerg FDFs lejr, Lyngborg, på den anden side af Sanatorievej til svagbørnskoloni med plads til 30 piger. Tre år senere, i årsskiftet 1931/1932, købte de naboejendommen, indtil da et rekonvalescenthjem for kvinder (beskrevet i år-

bogen 2004 Fra Ribe Amt). Ejendommen blev herefter kaldt Annekset og fungerede dels som supplement til sanatoriet, dels som svagbørnskoloni for 28 piger. På grund af manglende feriepladser i landbohjem til pigerne udvirkede lærerinderne, at der som noget nyt blev mulighed for at sende dem på feriekoloni i sommerferien. Til det formål erhvervede de en grund over for Lyngborg, hvor arkitekt Harald Peters tegnede »Vesterlyng«, der blev taget i brug i sommeren 1938 med plads til 30 piger

Kolonioversigt i Hjerting

- 1925 **Svagbørnskoloni** for 60 piger i alderen 10-14 år.
omdannes 1929 til **Kystsanatorium** for 50 piger i alderen 4-14 år
- 1929 **Lyngborg**, svagbørnskoloni for 30 piger x tre hold
- 1932 **Annekset**, svagbørnskoloni for 28 piger
- 1938 **Vesterlyng**. Feriekoloni for 30 piger x tre hold
- 1940-1945 var alt lukket
- 1946 Svagbørns og feriekoloni
- 1968 sanatorium og feriekoloni
- 1979 feriekoloni lukket
- 1983 alt lukket

Kystsanatoriet

»Her i Hjerting ved den åbne strand, et nyt og dejlig liv oprinder...«, sådan kan Helga Nielsen (92 år) stadig huske sangen fra dengang hun,

som en af de første piger, kom på et to måneders ophold i Hjerting. Helga var 13 år og kom fra det ydre Nørrebro i København, hvor hun sammen med to brødre og moderen boede i et lille værelse uden indlagt vand og med WC i gården. Børnene måtte sove på gulvet med en frakke som dyne. Moderen var ugift og ernærende sig som vaskekone, og da hendes indtægter var beskedne, var maden det også i hjemmet. Sult var ikke ukendt. Helga ledte i skolens affaldsspande i håb om, at andre børn havde kasseret noget af deres madpakke. Helga var en typisk repræsentant for målgruppen til et koloniophold, nemlig svagelige og underernærede piger med blodmangel, der ofte havde børnesår, betændte øjne, hævede kirtler og kronisk bronchitis. Lærerinderne havde blik for de udsatte piger i deres klasser og formidlede kontakten til hjemmet og skaffede den nødvendige lægeattest, der angav, at pigen trængte til et sådant ophold.

Svaghørnskoloniernes målsætning og dagsprogram var ens gennem alle årene. Det drejede sig først og fremmest om at give børnene en god kost og få dem opfedet, dertil frisk luft, skoleundervisning, en hensigtsmæssig hygiejne og et fornuftigt samvær. Hver morgen fik de en spiseskefuld levertran. Den ugentlige vejning var den tids kontrol og sikkerhed for at opholdet havde den ønskede effekt, at pigerne tog på i vægt. Fokus for indsatsen var – ikke uden grund – at sikre den fysiske trivsel, mens de mere socialpsykologiske aspekter trådte noget i baggrunden. Dagen var inddelt i huslige opgaver, skoleundervisning og fritid. Om sommeren blev der badet hver dag. Overlæge Brinch fra Spangsbjerg Sanatorium var tilsynsførende læge. Han havde også tilsynet med Nationalforeningens Kystsanatoriet for Drengene, som lå i nærheden. Overlægen havde fået en aftale i stand med Esbjerg Kommunes Sygehus, at

pigerne kunne indlægges på sygehusets epidemifdeling, hvis de var smittet med fx difteri, skarlagensfeber, kighoste eller lignende. Helga var tynd og underernæret og havde kronisk betændelse i øjnene og øjenhårene. Trods daglig øjenbadning kunne betændelsen kun stoppes ved, at lægen fjernede alle hårene på Helgas øjenlåg. Og det gjorde ondt. Hun mindes altid tiden i Hjerting med at synge en af sangene og fortælle om turene, de gik sammen med »frøkenen«, men i en stille eftersætning fortæller hun også om den manglende kontakt med moderen, som ikke havde lært at skrive, og om hendes bekymring for at miste hende.

Svaghørnskolonierne var i funktion fra maj til september. Normalt varede et ophold seks uger, men pigerne i Hjerting fik otte uger, da de trængte til længere ophold. Stedet blev ledet af en skolekøkkenlærerinde, og der var tre lærerinder til at undervise. Pigerne var inddelt i to hold, og de fik undervisning både om formiddagen og om eftermiddagen, i alt 2 1/2 time om dagen. Der var ansat to lokale piger til hjælp med vask, rengøring og madlavning. Kort tid efter åbningen blev sygeplejerske frk. Helga Kastberg ansat til at varetage de mange sundheds- og sygeplejeopgaver. Pigerne var ofte et ynkeligt skue med bylder, børnesår, øjenbetændelse og manglede kendskab til god hygiejne, og så havde de næsten obligatorisk lus, som skulle behandles med »sebidilleeddi-ke«.

Med statsanerkendelsen i 1929 til et sanatorium for tuberkulosestruede piger, blev der foretaget en udvidelse af bygningen med bedre personaleværelser og bedre toilet – og badeforhold samt centralvarme i stedet for kakkelovne. Sovesalene blev indirekte større ved at man reducerede holdstørrelsen fra 60 til 50 piger. Sygeplejerske frk. Helga Kastberg blev plejemoder og dermed leder af hjemmet. I bladet Køben-



Børn og medarbejdere fotograferet foran sanatoriet. Sommeren 1929 med Helga Kastberg og hendes to hjælpere samt alle pigerne foran sanatoriet. Fire af dem har en art badehætte på hovedet på grund af lusebehandling. Foto: Københavns Lærerforenings Kolonikontor.

havns Kommuneskoler orienterede foreningen lærerinderne om, at de kunne indstille piger til sanatorieophold i Hjerting. Hvis lægeattesten ikke afdækkede tegn på tuberkulose, blev pigen henvist til et ophold på en svagbørnskoloni. Opholdsbetalingen var 3 kr. i døgnet, hvoraf staten dækkede 1 kr. 75 øre og egenbetalingen var 1 kr. og 25 øre, som blev dækket af forældrenes sygekasse. Hvis forældrene var fattige, og ikke var medlem af en sygekasse, overtog hjemkommunen, dvs. Københavns Kommune, betalingen uden at forældrene mistede de bor-

gerlige rettigheder. Lærerinderne efterlyste hos kollegaerne julegaver til pigerne på sanatoriet i Hjerting.

En af de andre sanatoriepigere, Annelise, husker stadig, at hun fik en dukke med strikket tøj i julegave fra skolen. Hun var ti år i 1933 og opholdte sig et år på sanatoriet i Hjerting. Annelises barndomshjem var et kolonihavehus i udkanten af København. Hendes mor havde tuberkulose og tilbragte de fleste år på et sanatorium. Hver gang moderen måtte af sted blev Annelise og hendes to yngre søskende sendt på

børnehjem. Ved moderens død i 1933 kom Annelise til Hjerting, fordi hun havde hævede kirtler på halsen. Hun fortæller, at rejsen til Hjerting begyndte kl. 6 om morgenen på Københavns hovedbanegård. I Esbjerg blev de hentet med hestevogn og nåede sanatoriet, da det var blevet mørkt. De fik stuede bønner, som Annelise ikke kunne spise, men tredje dag gled de ned. Der måtte ikke tales ved bordet eller på sovesalen, og den formastelige måtte feje hunde høm-hømmer op, som plejemoder frk. Friis' hund havde efterladt. Det havde Annelise ikke noget imod, for køkkenpigerne gav små »godbider«, både til Annelise og hunden. Alle daglige rutiner foregik på klokkeslæt, spisning, badning og gåture. Der var trappe ned til standen, hvorfra pigerne badede i hele sommerhalvåret. Formodentlig fik de udleveret badedragt, lidt tøj og træsko på sanatoriet. Strømperne strikkede de selv. De raskeste af pigerne kom på Annekset. Lægen vurderede, hvornår pigerne kunne sendes hjem. Annelise var ked af det, hver gang en gruppe piger rejste. Under opholdet blev pigerne undervist i dansk, skrivning og regning, og hver dag gik de alle ned til posthuset for at hente post. Tilsvarende gik drengene fra deres sanatorium efter post med plejemoder frk. Bjerring i spidsen, men de mødtes aldrig. Annelise modtog ingen breve i det år, hun opholdt sig i Hjerting.

Annekset

I foråret 1938 var kolonien Lyngborg blevet gennemgribende renoveret, og den nye feriekoloni Vesterlyng var klar til det første hold piger. I dagene den 23. og 24. juni besøgte Københavns Kommunes skoledirektion og KKLs koloniledelse forholdene i Hjerting. Sammen med selskabet ankom Inger Nielsen til Annekset, hvor hun i den resterende åbningsperiode frem til 1. oktober egentlig skulle være assistent men

måtte overtage økonomistillingen. I Inger Niensens mange breve hjem til familien fortæller hun, at hun fik et lille værelse på første sal med udsigt til Fanø. Dagligstuen var pæn og hjemlig med lyse egetræsmøbler i bondestuestil, og der var korstingsløbere på bordene og begonier i vinduerne. Inger skulle sørge for morgen-, eftermiddags- og aftensmad til børnene. Den varme mad kom fra sanatoriet, men franskbrød, sandkager og kringler bagte hun selv. En af hendes mange opgaver var at gå ture med børnene. De gik til »ligtornen«, til plantagen efter svampe eller til vandet. Der var også udflugt med rutebil til Vejers og Blåvand, hvor pigerne fik eftermiddagsdrik på Oksby kro. Kongens fødselsdag var noget særligt. Den dag blev de forkælet med varm chokolade, og fra bageren kom der wienerbrød. Om aftenen blev der sunget, og der blev læst historier på sovesalen. Pigerne var næsten alle i aldersgruppen 10-12 år. Den sidste aften var der afskedsfest, og Inger Nielsen erindrer, at pigerne fik æblekage og hjemmebakket wienerbrød. Børnene havde pyntet sig med hjemmelavede hatte. Næste dag begyndte hjemrejsen med afgang fra Esbjerg kl. 12.45 og ankomst til Københavns Banegård kl. 20.

Annekset fungerede som en slags elastik for sanatoriet, idet de ældste og mest raske piger fra sanatoriet i sommertiden blev overflyttet hertil. Her kom de således – som led i udskrivningen – sammen med Annekets svagbørn. Annekset var også ledet af en sygeplejerske.

Kolonierne efter krigen

Tyskerne beslaglagde kolonierne Lyngborg og Vesterlyng i april 1940. Kolonibestyrelsen lukkede Annekset og overvejede det samme med sanatoriet på grund af det tyske naboskab. Men forældrene protesterede, og 30 piger fortsatte opholdet året ud, hvorefter sanatoriet også



Kædedans i dne solbeskinnede gård i 1938. Pigerne fik udleveret ens forklæder fra 1931 og i de næste 20 år. Foto: Københavns Lærereforenings Kolonikontor.

blev beslaglagt. Bygningerne var i en elendig forfatning efter maj 1945, og det var kun muligt at genåbne Lyngborg og Vesterlyng som feriekolonier med lånte ting fra sanatoriet. Sanatoriets bygninger og inventar var først restaureret i 1948, da udgifterne til renovering langt oversteg det beløb, der blev ydet som krigsskadeerstatning. Sanatoriet og Annekset forsatte som kystsanatorium under tuberkuloselovenes regler om tilskud frem til slutningen af i 1970'erne. Af de lægelige indberetninger fra 1963, 1964 og 1965 fremgår det, at der var henholdsvis 153, 139 og 96 piger indlagt i disse år. Opholdene strakte sig fra 30 til 313 dage

med et gennemsnit på 90 dage. Pigerne var i alderen 4 til 14 år, men flest i aldersgruppen 8 til 11 år. De fleste piger havde hævede lymfekirtler og mandler, dvs. kirtelsygen i mild form. En del af pigerne havde også blodmangel og andre nervøse lidelser. Ca. 10 til 12 piger pr. år var vådligere. I årene 1979 og 1980 fungerede sanatoriet som feriekoloni inden det og Annekset måtte lukke på grund af kredslægens og levnedsmiddelkontrollens påbud om forbedringer af køkken- og toiletforhold.

Lyngborg og Vesterlyng modtog svagbørn til seks ugers ophold før og efter skolernes sommerferie frem til 1968. Det blev til ca. 82 børn



Børnene leger på forstranden i 1938. Efter middagsmaden kl. 12 havde pigerne fri en halv time og skulle holde sig i ro eller lege stille lege. I baggrunden ses Annekset. Foto: Københavns Lærerforenings Kolonikontor.

på svagbørnsskole om året. Herefter fungerede begge kolonier udelukkende som feriekolonier med hver to hold børn, i alt 160 børn om sommeren frem til 1982, som var det sidste år med børn i Hjerting. Afviklingen af kolonierne blev sat i gang med Esbjerg Kommunes lokalplan 111 fra 1977, der indeholdt et projekt med anlæg af en lystbådehavn med plads til 700 både og en parkeringsplads til 300 biler. Dette ville medføre en ekspropriering af en tredje del af sanatoriets grund til adgangsvej og et regnvandsbassin, hvorved sanatoriet ville blive omkranset af to bilveje. Kolonikontoret ankede projektet til miljøministeriets plansty-

relse og til miljøstyrelsen, men anken blev afvist. Også Naturfredningsforeningen forsøgte at få Esbjerg Kommune til at finde en anden placering af lystbådehavnen. Hen ved 80 % af Hjertings husstande protesterede i foråret 1978 mod lystbådehavnen. Esbjerg Kommune satte sagen i bero, imens de alternativt overvejede hvilke muligheder der åbnede sig i det nye fjerde havnebassin i Esbjerg, hvor fiskeriet stagnerede, og fiskerflåden blev reduceret. Kolonikontoret undersøgte sideløbende muligheden for at sælge og udstykke sanatoriegrunden i ti matrikler. Men det viste sig, at der ikke kunne opnås tilladelse til byggeri på de enkelte

matrikler, så et salg ville være vanskeligt. Lyngborg og Vesterlyng lå i byzonen, og de blev solgt til private i 1984. Esbjerg Kommune købte sanatoriets og Annekssets grunde. 60 års kolonihistorie var slut.

Koloniernes baggrund og økonomi

De Københavnske lærerinder havde fra årene efter 1900 formidlet ferieophold til piger i landbohjem, men for de syge og svækkede piger var det svært at finde opholdspladser. I 1907 indviede de det første »feriesanatorium« i Assens, senere kaldt svagbørnskoloni, for piger. Grunden stillede Assens kommune til rådighed, og økonomiske midler fik de blandt andet fra salg af H.C. Andersens jubilæumsudgave fra Gyldendals forlag. Behovet for koloniophold viste sig hurtigt at vokse, og lærerinderne begyndte at leje forsamlingshuse og lignende bygninger til formålet. I 1917 skænkede konsul Breinholt, Esbjerg, grunden i Hjerting. En tilsvarende gave, nemlig nabogrunden, havde konsulen allerede doneret til »Foreningen for oprettelse af Rekonvalescenthjem for Kvinder af den arbejdende og tjenende Klasse«. Det tog lærerinderne syv år at skaffe den fornødne kapital på 42.000 kr. til byggeriet. Pengene kom først og fremmest fra Børnehjælpsdagen og Rundskuedagen (begge arrangementer havde til formål via lotteri, tombola, underholdning m.v. at skaffe penge til fattige og syge børn). Desuden modtog de midler fra bl.a. Spannnerske Legater, Den Raben-Levetzauske Fond, kriminalretten i København samt Julemærkekomiteen. Mange handlende fra Hjerting skænkede gaver til hjemmet, badetøj, badehætter, julegaver, lykkeposer og slik til børnene. Nærliggende gårdejere hjalp til ved at pløje jorden til anlæg af køkkenhave, og andre lagde kartofler. I 1934 kom de største indtægter fra Københavns Kommune og Børne-



Plejemor og en pige. Plejemor Marie Nielsen beundrer i 1954 en piges nyeste legetøj, en bærelift til hendes dukke. Frk. Nielsen blev omtalt af medarbejdere og børn som meget omsorgsfuld og retfærdig. Foto i privat eje.

hjælpsdagen. I 1956 kom de økonomiske tilskud til de i alt 28 kolonier for piger fra Københavns Kommune og fra Tiptstjenesten. De Københavnske mandlige lærere rådede i 1949 over 34 kolonier for drenge. I 1967 blev de to selvstændige foreninger, Københavns Lærerforening og Københavns Kommunelærerinde-

forening sluttet sammen til Københavns Lærerforening. Herefter blev i tidens ånd opholdene på kolonierne fælles for piger og drenge.

Københavns Lærerforening råder i dag over 30 kolonier til børn og unge, med tilbud om en til tre ugers ophold. Børnene har i dag mulighed for at vælge mellem et bredt udbud af kolonitemaer som idræt, natur, teater eller sejlkoloni. Koloniopholdet er ikke længere gratis for børnene, da Københavns Kommunes tilskud er ikke tilstrækkeligt. Egenbetalingen for en uges koloniophold er 400 kr. Friplads kan søges, hvis familiens skattepligtige indkomst er under 200.000 kr. I 2003 tog 3.903 børn fra København på feriekoloni.

Tiderne er skiftet. Historien om udviklingen fra børnesanatorier og svagbørnskolonier til feriekolonier afspejler på sin vis hele Danmarks forvandling frem til en velfærdstat. Dengang handlede det om, at fattige, svækkede og syge børn skulle komme til kræfter. I dag mere om at få afløb for kræfterne.

Kilder

Det Kongelige Bibliotek

Københavns Kommuneskoler

Medlemsblad for kommunelærerforeningen KK og Kommunelærerindeforeningen KKL.

Årgangen 1927-1940 samt 1957.

Københavns Kommunes Lærerforenings Kolonikontor
Københavns Kommunelærerindeforenings Svagbørns –
Feriekolonier

Årsberetninger 1907-1967.

Københavns Lærerforenings kolonier

Årsberetninger 1968-1989.

Esbjerg Byhistoriske arkiv
Esbjerg Købstad
Byrådets journal 1899-1935
Byrådets journalsager S-3-1927

Andre kilder

Andersen, Mathilde, Niels Øllgaard Nielsen, Willy Madsen.
Hjerting by's historie. Hjerting 1962.

Hvidt, L. S. Den danske Medicinallovgivning. København 1916.

Sand, Knud. Medicinallovgivning og Socialmedicin i udtog. 7. udg. København 1956.

Et nyt Feriehjem ved Hjerting. Dagbladet Vestkysten, den 10. maj 1925.

Et liv for og blandt børn. Jydske Tidende, den 16. april 1955. Om forstanderinde frk. Helga Kastberg i anledning af hendes 60 år.

Kopi af breve fra Inger Nielsen til hendes familie: den 16/8, 29/8, 5/9 og 26/9.1938.

Københavns Lærerforenings Kolonier. Hjemmeside. www.klf-net.dk

En særlig tak til:

Helga Nielsen, født 1912, København

Annelise Jensen, født 1923, Hjerting

Inger Nielsen, født 1917, København.

Inger-Marie Bonde, Esbjerg.

Lars Fabricius, Københavns Lærerforenings Kolonier

Grete Gregersen, Hjerting Lokalarliv.

Aja Høy-Nielsen. Født 1944. Havnegade 69, 6700 Esbjerg. Sygeplejerske. Tilknyttet Dansk Sygeplejehistorisk Museum. Har skrevet artikler til fagblade, årbøger og portrætter til Dansk Kvindebiografisk Leksikon samt bogen »Sygeplejersker i en provins – træk af sygeplejens historie og professionalisering i Esbjerg i årene 1890-1925«.

Udg. af Dansk Sygeplejeråd 1999.